Koulutuksen tutkimuslaitos

Viite: Sivistys- ja tiedejaosto perjantai 15.11.2019 klo 9.00 / HE 29/2019 vp Asiantuntijalausunto

Asia: Lausunto HE 29/2019 vp Hallituksen esitys eduskunnalle valtion talousarvioksi vuodelle 2020

Asiantuntijapyynnön kontekstista yleisesti

Koulutuksen tutkimuslaitos kiittää mahdollisuudesta antaa lausunto hallituksen esityksestä. Keskitymme erityisesti teemaan ”Lukutaidon edistäminen, toimenpiteet lukutaidon osaamiserojen vähentämiseksi, lasten ja nuorten lukuharrastuksen edistämiseksi ja Lukuliike -toiminnan jatkamiseksi”. Teema liittyy vahvasti yleissivistävän koulutuksen ja varhaiskasvatuksen tavoitteisiin, joissa esitetään tavoite siitä, että ”Opetuksen ja varhaiskasvatuksen laatu ja tasa-arvo vahvistuvat, oppimistulokset parantuvat, eriarvoisuus vähentyy – –”.

Esityksessä pyritään turvaamaan koulutuksen laatu ja tasa-arvo ja tuottamaan jatko-opintojen edellyttämät valmiudet ja näin parantamaan koulutuksen läpäisyä. Esityksessä nostetaan toiminnalliseksi tavoitteeksi luonnontieteiden ja matematiikan osaamisen, lasten monilukutaidon sekä ohjelmoinnin osaamisen vahvistaminen. Tavoitteeksi esitetään myös perusopetuksen laatu- ja tasa-arvo-ohjelma perustamista oppimistulosten parantamiseksi ja eriarvoisuuden vähentämiseksi. Näihin liittyvät myös toimintakulttuurin ja oppimisympäristöjen muutokset ja tavoitteeksi asetetaankin ohjelma, joka tähtää lasten ja oppilaiden vahvempaan ja monipuolisempaan digitaitojen, moni- ja medialukutaitojen sekä mediatuotannon ja -ilmaisun osaamiseen.

Esitetyt tavoitteet ovat perusteltuja vaikkakin kunnianhimoisia. Niiden saavuttaminen edellyttää taloudellisia resursseja sekä eri hallinnonalojen yhteistä tiedonmuodostusta ja tietoista sitoutumista näihin tavoitteisiin.

Lausunnossaan Koulutuksen tutkimuslaitos keskittyy lähinnä esityksessä niihin kohtiin, joista voimme lausua kansallisiin ja kansainvälisiin tutkimustuloksiin nojautuen. Koulutusmahdollisuuksien tasa-arvoon liittyvät kysymykset sekä yhteiskunnan sosiaalisten, taloudellisten, rakenteellisten ja toiminnallisten muutosten heijastuminen koulutuksen toimivuuteen, ja niitä ohjaavaan koulutuspolitiikkaan, ovat osa laitoksen tutkimusstrategiaa.

Olemassa oleva tutkimustieto

Lukutaidon merkitys yhteiskunnassamme on kiistaton. Se on avaintaito niin opiskelussa kuin työelämässäkin. Lukutaidossa kyse on kuitenkin paljon laajemmasta kuin pelkästään taidosta

lukea ja kirjoittaa. Lukutaito on avaintaito hahmottaa maailmaa ja ottaa osaa siihen. Lukutaito ja lukuharrastus ovat myös vahvasti yhteydessä muiden aineiden oppimiseen ja osaamiseen: esimerkiksi PISA 2015 -tutkimus osoitti lukutaidon olevan yhteydessä myös matematiikan ja luonnontieteiden osaamistasoon. Laajemmin lukemisen on katsottu olevan yhteydessä mm. luovuuteen, empatiakykyyn ja yksilön hyvinvointiin (esim. Lukukeskus 2017).

Viimeisimmät kansainväliset oppimistulosten arvioinnit ovat osoittaneet, että suomalaisten nuorten lukutaidon oppimistulokset ovat heikentyneet. Vaikka Suomen nuoret ovat edelleen maailmanlaajuisesti tarkasteltuna lukutaidon kärkimaiden joukossa, on silti selvästi havaittavissa muutos osaamisessa. Siinä missä monet maat ovat onnistuneet parantamaan erinomaisten osaajien osuutta, on Suomessa erinomaisten osaajien osuus säilynyt ennallaan. Sen sijaan heikkojen lukijoiden osuus on kasvanut. Heikolle lukutaidon tasolle jäävillä oppilailla on hyvin puutteelliset taidot navigoida tietoverkoissa, etsiä tietoa, arvioida sitä ja hyödyntää tietoa. Heidän taitonsa eivät myöskään riitä tekstisisältöjen tuottamiseen ja jakamiseen. Tällaiset henkilöt ovat vaarassa syrjäytyä niin opinnoissa, työelämässä kuin yhteiskunnassa yleensäkin, sillä yhä luku- ja kirjoitustaidot ovat edellytys lähes kaikelle osallistumiselle yhteiskunnassamme. 15-vuotiaita eli perusopetuksen päättövaiheessa olevia tarkastelevassa PISA 2015 -tutkimuksessa (Vettenranta ym. 2016) heikko lukutaidon taso oli 11 prosentilla oppilaistamme, kun tarkastelussa oli perinteisten tekstien lukeminen. Myös 4.-luokkalaisten lukutaitoa mittaavassa PIRLS-tutkimuksessa (Leino ym. 2017) heikkoja lukijoita oli lähes joka kymmenes (9 %) oppilaista. ICILS-tutkimuksessa (Leino ym. 2019), jossa tarkastelun kohteena oli 8.-luokkalaisten tietoteknologiaa hyödyntävä monilukutaito ja erityisesti lukemisen ja tuottamisen taidot uudet tiedon tuottamiseksi, heikkojen osaajien osuus oli vielä selvästi korkeampi, noin kolmannes oppilaistamme.

Huomiota on myös syytä kiinnittää siihen, millaisia taitoja nuorilla on. Kaikkien viimeaikaisten kansainvälisten tutkimusten mukaan (PISA 2015, PIRLS 2016, ICILS 2018) toimia pitää kohdistaa entistä enemmän nuorten arvioinnin ja tulkinnan taitoihin, joihin liittyy vahvasti kriittinen lukutaito. Jo 4. vuosiluokan PIRLS-arvioinnissa on havaittavissa, että oppilaat hallitsevat tiedon hakemisen paremmin kuin tiedon tulkinnan. Tämä näyttää arviointien valossa olevan vallitseva trendi perusopetuksen eri asteilla. PIRLS-tutkimus toi myös esiin sen, että oppilaidemme lukutaito oli parempi luettaessa lyhyitä tietotekstejä kuin luettaessa hieman pidempiä kaunokirjallisia tekstejä. Kriittinen lukutaito on avaintaito tietoyhteiskunnassa, jossa tiedon globaali leviäminen on helppoa, nopeaa ja tietoa voidaan muokata helposti.

Tietoyhteiskunnan tekstitaitovaatimukset ovat hyvin moninaiset, ja siksi onkin tärkeää, että nuoret tutustuvat eri tekstilajeihin eri tekstiympäristössä. Tästä huolimatta pitkien, jatkuvien tekstien lukemisen merkitystä ei voida ohittaa, sillä useat tutkimukset ovat osoittaneet kirjojen ja pitkien kertomusten lukemisella olevan erittäin vahva yhteys lukutaidon ja lukemisen ymmärtämisen tasoon (esim. Leino ym. 2017; Sirén ym. 2018; Torppa ym. 2019). Siksi olisikin erityisen tärkeää tukea nuorten kiinnostusta kirjojen lukemiseen, esimerkiksi lukemisen arvostusta ja merkitystä tukevalla työllä sekä eri toimijoiden välisellä yhteistyöllä. Tähän liittyy

myös nuoren mahdollisuus lainata kirjoja kirjastosta: kirjaston käytöllä ja oppilaan osaamisella on selkeä yhteys PIRLS-tutkimuksen mukaan.

Nuorten sekä aikuisten lukutaito on tilastollisesti yhteydessä lukemisen määrään ja laatuun. Tähän taas vaikuttavat asenteet lukemista kohtaan. On erittäin huolestuttavaa, että yhä useampi aikuinen ei pidä lukemisesta ja lukee vain, jos on pakko. Vuosien 2011 ja 2016 välisenä aikana lukemisesta vain vähän pitävien vanhempien osuus oli lisääntynyt seitsemän prosenttiyksikköä (PIRLS-tutkimus, Leino ym. 2017). Lukevien aikuisten roolimalli on tärkeä nuorille, jotta heille kehittyy myönteinen suhde lukemiseen. Asenteiden merkitys oli yhteydessä myös PISA 2015 -tutkimuksen tuloksiin (Leino & Nissinen 2018): paras lukutaidon taso oli nuorilla, jotka suhtautuivat myönteisesti lukemiseen. Paras lukutaito oli myös niillä, jotka lukivat päivittäin puolikin tuntia (PISA 2015). Tasa-arvonäkökulmasta onkin erittäin tärkeää nostaa yhteiskunnassa lukutaidon arvostusta ja tehdä lukemisharrastusta näkyväksi myös niille nuorille, jotka eivät saa tähän mallia ja tukea kotoa.

Yhä merkittävämmässä määrin lukutaidon osaaminen on myös yhteydessä kodin sosioekonomiseen taustaan. Vaikutus näkyy ennen kaikkea siten, että korkeammin koulutettujen ja paremmassa työasemassa olevien vanhempien lapsilla on korkeampi osaamisen taso kuin heikommassa sosioekonomisessa asemassa olevissa perheissä (PISA, ICILS, PIRLS). Tämän taustan vaikutus näyttäisi myös olevan hienoisessa kasvussa. Tutkimukset myös osoittavat, että lukutaidon taso on laskenut eniten heikoimpaan sosioekonomiseen neljännekseen sijoittuvien perheiden lapsilla. Näyttäisi kuitenkin siltä, että merkittävin syy tähän eroon on se, että korkeamman sosioekonomisen aseman perheissä nuoria kannustetaan enemmän opiskelemaan ja tavoittelemaan korkeampaa koulutusta sekä osoitetaan arvostusta lukemista kohtaan. Kyse on siis ennen kaikkea perheen koulutuksellisesta ja kulttuurisesta pääomasta. Koulu ei ole täysin onnistunut tasoittamaan tätä kotitaustan tuottamaa etuutta lapsen lukutaidolle. Tämän vuoksi heikommista sosioekonomisista perheistä tulevia lapsia pitäisi kannustaa ja tukea enemmän lukemisen pariin. PISA 2015 -aineiston tarkastelu osoitti, että juuri ne perheet, joilla on vähiten oppimista tukevia resursseja koulutuksen ja talouden kautta, käyttävät myös vähiten kirjastoja, jotka Suomessa tarjoavat erinomaisen mahdollisuuden lukemiseen ilman taloudellista panostusta. Sosioekonomiset erot selittävät myös Suomen alueellisia eroja, jotka sinänsä ovat vähäisiä. Alueellisina seikkoina on syytä tuoda esiin alueelliset erot kiinnostuksessa lukemiseen. PISA 2015 -tutkimus osoitti, että Itä- ja Länsi-Suomessa (42 %) on pääkaupunkiseutuun (32 %) verrattuna kymmenen prosenttiyksikköä enemmän nuoria, jotka eivät lue omaksi ilokseen.

Jo ensimmäiset vuoden 2000 PISA-tulokset toivat esiin tyttöjen ja poikien välisen eron lukutaidon osaamisessa. Suomessa on edelleen yksi maailman suurin ero tyttöjen ja poikien osaamisessa. Yksi merkittävä selittäjä tälle on tyttöjen ja poikien asenne-erot: poikien joukossa on enemmän lukemiseen kielteisesti suhtautuvia (Leino & Nissinen 2018). Toisaalta useat tutkimukset ovat myös osoittaneet, että esikuvien puuttuminen voi vähentää poikien halukkuutta lukea (esim. Leino & Nissinen 2018). Siksi kansallisesti onkin tärkeää tuoda esiin

erilaisia lukijoita ja roolimalleja myös pojille. Lukutaidon tukemiseen pitää panostaa jo varhaiskasvatuksessa, sillä PIRLS-tutkimuksen (Leino ym. 2017) mukaan ennen kouluikää tapahtuva lukemiseen liittyvä toiminta (esim. lapselle lukeminen, kirjanpeleillä pelaaminen jne.) selittävää merkittävän osan lukutaidon osaamisesta vielä neljännelläkin luokalla, ja TIMSS 2015 -tutkimuksen mukaan tällainen toiminta oli myönteisessä yhteydessä myös matematiikan ja luonnontieteiden osaamiseen 4. vuosiluokalla (Vettenranta ym. 2016). Lukemista on syytä tukea ja kannustaa myös läpi perusopetuksen, sillä myöhemminkin aloitettu lukuharrastus näkyi tutkimuksissa nuoren luetun ymmärtämisen kehittymisenä (Torppa ym. 2019).

Useat kansainväliset ja kansalliset oppimistulosten arvioinnit ovat osoittaneet, että maahanmuuttajataustaisten oppilaiden oppimistulokset ovat kantaväestön oppilaita heikompia. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että he olisivat lähtökohtaisesti heikompia oppijoita. Koulumenestys ja oppimistulokset ovat yhteydessä oppilaan kulttuuriseen taustaan ja kotona puhuttuun kieleen. Oppimistuloksissa näyttäytyy osaamisero selkeästi sen mukaan, onko oppilas syntynyt Suomessa tai puhuuko hän koulun opetuskieltä. Merkittävältä osin maahanmuuttajien osaaminen kietoutuukin kielitaitoon sekä myös kodin sosioekonomiseen taustaan (ks. esim. ICILS 2019). Eräs tärkeä huomio on se, että toisen sukupolven maahanmuuttajien (Suomessa syntyneiden) oppimistulokset ovat lähempänä ensimmäisen sukupolven maahanmuuttajien tuloksia kuin kantaväestön (esim. PISA 2015). Näiltä osin peruskoulu ei ole onnistunut tasoittamaan kotitaustan vaikutusta oppimistuloksiin.

Uudessa Perusopetuksen opetussuunnitelmassa (2014) on yhdeksi kaikki oppiaineet leikkaavaksi kokonaisuudeksi nostettu monilukutaito. Monilukutaidon opetus on tähän asti ollut ennen kaikkea äidinkielen ja kirjallisuuden oppiaineen sisältöä. Monilukutaidon opetukseen on järjestetty parin viime vuoden aikana erilaisia opettajien ammatillisen kehittämisen kursseja ja opintokokonaisuuksia. Esimerkiksi Jyväskylän yliopistossa järjestettiin tähän liittyvä laaja 15 opintopisteen kokonaisuus, jossa opiskelua järjestettiin useilla eri paikkakunnilla sekä verkko-opintoina (LUKILOKI). Eniten koulutukseen osallistujista oli luokanopettajia sekä äidinkielen ja kirjallisuuden opettajia. Tällä hetkellä kaivattaisiinkin entistä enemmän kannustusta myös muiden oppiaineiden opettajille tuoda monilukutaidon sisältöjä heidän opetukseensa. ICILS 2018 -tutkimuksen mukaan suomalaisopettajat painottivat tutkimukseen osallistuneista maista vähiten monilukutaidon sisältöjä opetuksessaan. Tämä kertoo siitä, että monilukutaidon opetus ei toteudu opetussuunnitelman tavoittelemalla tavalla.

Kannanotot ja esitykset

Suomen erinomainen menestys vuoden 2000 PISA-tutkimuksessa asetti maamme lukutaidon mallimaaksi. Menneen kahdenkymmenen vuoden aikana lukutaidon taso on kuitenkin keskimäärin heikentynyt. Syynä on erityisesti ollut heikkojen lukijoiden määrän lisääntyminen.

Tähän lienee moninaisia syitä, mutta eräitä merkittävimpiä ovat lukuhalukkuuden väheneminen ja sosioekonomisen taustan merkityksen voimistuminen.

Vaikka Suomessa on ollut paljon erilaisia lukutaitoa tukevia hankkeita, näkyvin niistä on vasta alkutaipaleella. Vuonna 2017 opetusministeri Sanni Grahn-Laasonen asetti kansallisen lukutaitofoorumin vastaamaan lukutaidon ja lukuinnon heikkenemisen haasteeseen. Lukutaitofoorumin laaja asiantuntijaryhmä laati Lukemisen suuntaviivat, jotka julkaistiin syyskuussa 2018. Toiminnan tuloksena aloitettiin myös Lukuliike-toiminta, jonka tehtävänä on auttaa lukutaitofoorumin suuntaviivojen toimeenpanemisessa sekä edistää lukemista ja lukemiseen liittyviä asenteita erilaisiin kampanjoin, keräämällä yhteen lukemiseen liittyvää tietoutta sekä tuomalla yhteen eri tahojen asiantuntijoita. Tämä työ on vasta hyvin alkuvaiheessa.

Lukutaitoon liittyviin asenteisiin vaikuttaminen on pitkäjänteistä työtä, jonka vaikutukset eivät näy hetkessä. Viimeisimpien lukutaitotutkimusten aineistot on kerätty ennen Lukuliikkeen toiminnan alkamista, joten sen tai muiden viime aikaisten lukutaitoon kohdistuneiden hankkeiden vaikutuksia ei voida vielä arvioida. Juuri siksi onkin erittäin tärkeää, että lukutaidon edistämiseen liittyvä toiminta ei jää vain muutaman vuoden projektiksi, vaan siitä on tehtävä jatkuvaa toimintaa. Lukuliikkeen toimintaa tulee kehittää entistä enemmän siten, että pystytään tukemaan juuri niitä ryhmiä, joiden lukutaidon taso näyttää heikkenevän entisestään. Tämän toiminnan on syytä perustua tutkittuun tietoon esimerkiksi hyödyntämällä kansallisesti kattavien tutkimusten aineistoja. On tärkeää, että lukuliikkeen toiminta kohdistuu myös varhaiskasvatuksen piiriin.

Lisäksi on syytä tukea toiminnan edellytyksiä siten, että Lukuliikkeen koordinoinnin kautta pystytään tuottamaan entistä enemmän yhteistyötä monilukutaidon tukemisen ammattilaisten ja koulujen toiminnan välille, kuten esimerkiksi vahvistamalla kirjastojen ja sanataiteen ammattilaisten toimintaa koulujen kanssa yhteistyössä. Jokaisella oppilaalla pitää osana koulun toimintaa olla mahdollisuus lainata kirjoja joko koulun kirjastosta, luokkakirjastosta tai paikallisen kirjaston kanssa yhteistyönä siten, että oppilaat vierailevat lähikirjastossa tai kirjastoautolla. Oppilaiden lukumotivaation kannalta erityisesti kirjastoyhteistyötä on syytä tukea, koska näin oppilaille voidaan tarjota laaja ja ajantasainen valikoima erilaisia kirjoja.

Edellisten lisäksi huomiota on syytä kiinnittää myös opettajien koulutukseen ja opettajien ammatilliseen kehittämiseen. Muidenkin kuin äidinkielen ja kirjallisuuden opettajien ammatillisen osaamisen kehittäminen on tärkeää, jotta pystytään saavuttamaan Perusopetuksen opetussuunnitelman tavoite monilukutaidon opettamisesta kaikki oppiaineet kattavana laajana kokonaisuutena. Tähän yhteistyöhön osaa saatava mukaan eri oppiaineisiin liittyvät liitot ja järjestöt. Heikentyneisiin oppimistuloksiin ja sosioekonomisen taustan vaikutuksen kasvamiseen voidaan vastata esimerkiksi kehittämällä opettajien valmiuksia tukea heikoimpia ja erilaisista taustoista tulevia oppilaita. Opettajien täydennyskoulutus (osittain pakolliset sisällöt) tulisi hoitaa velvoitteena ja siihen tulisi kohdentaa riittävät resurssit.

Lukutaidon arvostuksen ja lukuharrastuksen lisääminen ja sitä kautta lukutaidon tason nostaminen vaatii pitkäjänteistä työtä ja resursseja toiminnan toteuttamiseen. Meillä ei ole helppoa yksittäistä ratkaisua tähän, vaan toiminta vaatii eri toimijoiden mukaan ottamista ja laajaa työtä. Avaintekijä on perusopetukseen panostaminen kehittämällä sekä opettajien ammatillista osaamista että yhdistämällä eri tahojen toimintaa. Iso merkitys on myös sillä, miten lukutaitoa ja lukuharrastusta tuodaan esiin ja millaisia roolimalleja nuorille pystytään tarjoamaan. Tässä toiminnassa Lukuliikkeellä eri toimijoiden kanssa yhteistyössä (Lukukeskus, Äidinkielen opettajain liitto, eri yliopistojen lukutaitoon liittyvä tutkimus, lukutaitoa ja sanataidetta edistävät instituutit ja järjestöt jne.) on merkittävä rooli.

Lähteet

Leino, K. & Nissinen, K. 2018. Suomalaisoppilaiden lukemiseen sitoutuminen, taustatekijät ja lukutaito: yhteyksien etsiminen polkuanalyysillä. Teoksessa J. Rautopuro & K. Juuti (toim.), *PISA pintaa syvemmältä: PISA 2015 Suomen pääraportti*. Jyväskylä: Suomen kasvatustieteellinen seura, 39–67.

Leino, K., Nissinen, K., Puhakka, E. & Rautopuro, J. 2017. *Lukutaito luodaan yhdessä: kansainvälinen lasten lukutaitotutkimus (PIRLS 2016).* Koulutuksen tutkimuslaitos.

Leino, K., Rikala, J., Puhakka, E., Niilo-Rämä, M., Sirén, M. & Fagerlund, J. 2019. *Digiloikasta digitaitoihin: Kansainvälinen monilukutaidon ja ohjelmoinnillisen ajattelun tutkimus (ICILS 2018)*. Koulutuksen tutkimuslaitos.

Lukukeskus. 2017. *10 faktaa lukemisesta 2017*. https://lukukeskus.fi/10-faktaa-lukemisesta-2017/

Sirén, M., Leino, K. & Nissinen, K. 2018. *Nuorten media-arki ja lukutaito: PISA 2015.* Koulutuksen tutkimuslaitos; Sanomalehtien liitto.

Torppa, M., Vasalampi, K., Tolvanen, A., Poikkeus, A.-M., Lerkkanen, M.-K. & Nurmi, P. 2019. Leisure Reading (But Not Any Kind) and Reading Comprehension Support Each Other – A Longitudinal Study Across Grades 1 and 9. *Child Development* 3/2019, 1–25.

Opetushallitus. 2014. *Perusopetuksen opetussuunnitelmien perusteet 2014.*

Vettenranta, J., Hiltunen, J., Nissinen, K., Puhakka, E. & Rautopuro, J. 2016. *Lapsuudesta eväät oppimiseen: Neljännen luokan oppilaiden matematiikan ja luonnontieteiden osaaminen* (Kansainvälinen TIMSS-tutkimus Suomessa). Koulutuksen tutkimuslaitos.

Vettenranta, J., Välijärvi, J., Ahonen, A., Hautamäki, J., Hiltunen, J., Leino, K., Lähteinen, S., Nissinen, K., Nissinen, V., Puhakka, E., Rautopuro, J. & Vainikainen, M.-P. (2016). *PISA 15 Ensituloksia. Huipulla pudotuksesta huolimatta*. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2016:41.